XIZMAT KO‘RSATUVCHI BO‘LIMLAR XARAJATLARINI TAQSIMLASH

B.F. Boronov
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti
Buxgalteriya xisobi kafedrasi, iqtisodiyot fanlari doktori(DSc),
Professor vazifasini bajaruvchi

Erbo'tayev Doston
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti talabasi
https://doi.org/10.5281/zenodo.20019825

Annotatsiya

Xizmat ko‘rsatuvchi bo‘limlar xarajatlarini taqsimlash korxona ichki boshqaruv tizimida moliyaviy natijalarni aniqlash va resurslardan samarali foydalanishni ta’minlashda muhim o‘rin tutadi. Mazkur jarayon yordamchi va xizmat ko‘rsatuvchi bo‘limlarda shakllangan xarajatlarni asosiy ishlab chiqarish yoki xizmat ko‘rsatish bo‘linmalariga adolatli va iqtisodiy jihatdan asoslangan tartibda yuklashni nazarda tutadi. Tadqiqotda xarajatlarni taqsimlashning zamonaviy yondashuvlari, ularning hisob tizimidagi ahamiyati hamda amaliyotda qo‘llanilayotgan usullar tahlil qilinadi. Shuningdek, xarajatlarni noto‘g‘ri taqsimlash natijasida yuzaga keladigan iqtisodiy xatoliklar va ularni bartaraf etish yo‘llari ko‘rib chiqiladi. Mazkur mavzu korxona rentabelligini oshirish va boshqaruv qarorlarini asoslash nuqtayi nazaridan dolzarb hisoblanadi.

Kalit so‘zlar: xarajatlarni taqsimlash, xizmat ko‘rsatuvchi bo‘limlar, ishlab chiqarish xarajatlari, kalkulyatsiya, boshqaruv hisobi, bilvosita xarajatlar, xarajatlar hisobini yuritish, iqtisodiy samaradorlik, korxona moliyasi, tannarx shakllanishi

Kirish

Zamonaviy korxonalarda ishlab chiqarish jarayonining murakkablashuvi va boshqaruv tizimining ko‘p darajali tuzilishga ega bo‘lishi xarajatlarni aniq va asosli taqsimlash zaruratini yanada kuchaytirmoqda. Ayniqsa, xizmat ko‘rsatuvchi bo‘limlar tomonidan yuzaga keladigan xarajatlarni to‘g‘ri hisobga olish va ularni asosiy faoliyat yo‘nalishlariga adolatli taqsimlash korxona moliyaviy natijalarining haqqoniyligini ta’minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki ushbu xarajatlar bevosita mahsulot yoki xizmat tannarxiga ta’sir ko‘rsatadi va boshqaruv qarorlarining iqtisodiy asoslangan bo‘lishiga xizmat qiladi.

Xizmat ko‘rsatuvchi bo‘limlar odatda bevosita daromad keltirmaydigan, biroq ishlab chiqarish jarayonining uzluksizligini ta’minlovchi yordamchi tuzilmalar hisoblanadi. Ularning faoliyati uchun sarflanadigan xarajatlarni noto‘g‘ri yoki subyektiv taqsimlash mahsulot tannarxining buzilishiga, natijada esa korxona rentabelligi va raqobatbardoshligining pasayishiga olib kelishi mumkin. Shu boisdan, xarajatlarni taqsimlash jarayonida iqtisodiy asoslangan yondashuvlarni qo‘llash, zamonaviy hisob-kitob usullaridan foydalanish hamda shaffoflikni ta’minlash dolzarb masalalardan biri hisoblanadi.

Mazkur maqolada xizmat ko‘rsatuvchi bo‘limlar xarajatlarini taqsimlashning nazariy asoslari, amaliyotda qo‘llanilayotgan usullar hamda ularning afzallik va kamchiliklari tahlil qilinadi. Shuningdek, korxona boshqaruvida ushbu jarayonning ahamiyati va samarali tashkil etish yo‘llari yoritiladi. Tadqiqot natijalari korxonalarda xarajatlarni optimallashtirish va moliyaviy barqarorlikni mustahkamlashga xizmat qilishi mumkin.

Asosiy qism

Xizmat ko‘rsatuvchi bo‘limlar xarajatlarini taqsimlash korxona boshqaruv hisobining muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lib, u ishlab chiqarish tannarxini to‘g‘ri shakllantirish va moliyaviy natijalarni haqqoniy aks ettirishga xizmat qiladi. Ushbu jarayonning asosiy maqsadi yordamchi va bilvosita xizmat ko‘rsatuvchi bo‘limlarda yuzaga kelgan xarajatlarni ular xizmat ko‘rsatayotgan asosiy ishlab chiqarish bo‘linmalariga iqtisodiy jihatdan asoslangan tartibda yuklashdan iboratdir. Amaliyotda bu jarayonning

murakkabligi shundan iboratki, xizmat ko‘rsatuvchi bo‘limlar bir vaqtning o‘zida bir nechta ishlab chiqarish segmentlariga xizmat qiladi va ularning xarajatlarini aniq o‘lchash va taqsimlash doimo ham oson kechmaydi.

Nazariy jihatdan xarajatlarni taqsimlash turli usullar orqali amalga oshiriladi. Eng keng tarqalgan yondashuvlardan biri to‘g‘ridan-to‘g‘ri taqsimlash usuli bo‘lib, unda xizmat ko‘rsatuvchi bo‘lim xarajatlari bevosita asosiy bo‘limlarga ma’lum mezonlar asosida taqsimlanadi. Bu usul sodda bo‘lsa-da, o‘zaro xizmat ko‘rsatish holatlarini to‘liq hisobga olmasligi sababli ayrim hollarda iqtisodiy aniqlikni pasaytirishi mumkin.

Yana bir yondashuv bosqichma-bosqich (step-down) usul bo‘lib, bunda xizmat ko‘rsatuvchi bo‘limlar o‘zaro ketma-ketlik asosida xarajatlarini bir-biriga va keyinchalik asosiy bo‘limlarga taqsimlaydi. Ushbu usul nisbatan aniqroq natija beradi, chunki u bo‘limlar o‘rtasidagi xizmat almashinuvini qisman hisobga oladi. Biroq bu jarayonning murakkabligi va hisob-kitoblarning ko‘pligi amaliyotda ba’zi qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi.

Eng aniq yondashuvlardan biri esa faoliyat asosida xarajatlarni taqsimlash (Activity-Based Costing – ABC) usuli hisoblanadi. Bu usulda xarajatlar aniq faoliyat turlari bo‘yicha aniqlanadi va har bir faoliyatning resurs iste’moli asosida tegishli mahsulot yoki bo‘limlarga taqsimlanadi. ABC usuli korxona ichidagi real jarayonlarni chuqur tahlil qilish imkonini beradi va noto‘g‘ri taqsimlash xavfini sezilarli darajada kamaytiradi. Shu bilan birga, ushbu tizimni joriy etish ko‘proq resurs, vaqt va malakali mutaxassislarni talab qiladi.

Xizmat ko‘rsatuvchi bo‘limlar xarajatlarini taqsimlashda turli mezonlar qo‘llaniladi. Eng ko‘p ishlatiladigan ko‘rsatkichlar qatoriga ishchi soatlar, mashina-soatlar, maydon hajmi, xizmatdan foydalanish darajasi yoki ishlab chiqarish hajmi kiradi. To‘g‘ri mezonni tanlash korxonaning faoliyat turiga va ichki tuzilmasiga bog‘liq bo‘lib, noto‘g‘ri tanlov xarajatlarning noto‘g‘ri aks ettirilishiga olib kelishi mumkin.

Amaliyotda ushbu jarayon bir qator muammolar bilan ham bog‘liq. Birinchidan, xizmat ko‘rsatuvchi bo‘limlar faoliyatini aniq o‘lchash qiyinligi mavjud. Ikkinchidan, ba’zi xarajatlar bir nechta bo‘limlarga bir vaqtning o‘zida tegishli bo‘lib, ularni ajratish subyektiv yondashuvni talab qiladi. Uchinchidan, korxonalarda zamonaviy hisob tizimlarining yetarli darajada rivojlanmaganligi ham taqsimlash jarayonining aniqligiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Shu bilan birga, xarajatlarni to‘g‘ri taqsimlash korxona boshqaruvi uchun muhim iqtisodiy natijalarni beradi. U mahsulot tannarxini aniq hisoblash, foyda darajasini real baholash va strategik qarorlarni asoslash imkonini yaratadi. Bundan tashqari, resurslardan samarali foydalanish va ortiqcha xarajatlarni aniqlash orqali korxona ichki samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Umuman olganda, xizmat ko‘rsatuvchi bo‘limlar xarajatlarini taqsimlash jarayoni korxona moliyaviy boshqaruvida markaziy o‘rinlardan birini egallaydi. Ushbu jarayonning to‘g‘ri tashkil etilishi nafaqat hisob tizimining aniqligini oshiradi, balki korxonaning raqobatbardoshligini ham mustahkamlaydi. Shuning uchun zamonaviy sharoitda ilg‘or usullarni joriy etish va ularni amaliyotga moslashtirish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Xulosa

Xizmat ko‘rsatuvchi bo‘limlar xarajatlarini taqsimlash masalasi korxona moliyaviy boshqaruvining eng muhim va shu bilan birga eng nozik yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Tadqiqot natijalariga tayangan holda shuni aytish mumkinki, xarajatlarni to‘g‘ri va adolatli taqsimlash faqat hisob-kitob texnikasi emas, balki boshqaruv qarorlarining sifatiga bevosita ta’sir qiluvchi strategik jarayondir. Chunki yordamchi bo‘limlarda shakllanadigan xarajatlar noto‘g‘ri taqsimlansa, mahsulot tannarxi buziladi, foyda ko‘rsatkichlari sun’iy ravishda oshishi yoki kamayishi mumkin, bu esa korxonaning real moliyaviy holatini noto‘g‘ri baholashga olib keladi. Shuning uchun asosiy xulosa sifatida shuni ta’kidlash lozimki, xarajatlarni taqsimlashda aniqlik, shaffoflik va iqtisodiy asoslanganlik tamoyillariga qat’iy rioya qilish zarur. Amaliy jihatdan esa korxonalarda an’anaviy, soddalashtirilgan usullardan bosqichma-bosqich voz kechib, zamonaviy yondashuvlarga o‘tish maqsadga muvofiqdir. Xususan, faoliyat asosida xarajatlarni hisoblash tizimini joriy etish orqali har bir resurs sarfining asl manbasi aniqlanadi va xarajatlar yanada real asosda taqsimlanadi. Bundan tashqari, xizmat ko‘rsatuvchi bo‘limlar o‘rtasidagi ichki xizmat

almashinuvini to‘liq hisobga oladigan tizimlarni shakllantirish zarur, chunki ko‘plab korxonalarda aynan shu jihat yetarlicha inobatga olinmaydi. Taklif sifatida yana shuni aytish mumkinki, korxonalarda raqamli hisob tizimlarini keng joriy etish, avtomatlashtirilgan boshqaruv dasturlaridan foydalanish xarajatlarni taqsimlash jarayonining aniqligini sezilarli darajada oshiradi va inson omili ta’sirini kamaytiradi. Shuningdek, xodimlarning moliyaviy savodxonligini oshirish, ayniqsa boshqaruv hisobi bo‘yicha malaka va ko‘nikmalarni kuchaytirish ham muhim ahamiyatga ega, chunki tizim qanchalik ilg‘or bo‘lmasin, uni amalga oshiruvchi inson omili zaif bo‘lsa, natija yetarli bo‘lmaydi. Yana bir amaliy tavsiya sifatida xarajatlarni taqsimlash mezonlarini har bir korxona o‘z faoliyat xususiyatidan kelib chiqib qayta ko‘rib chiqishi lozim, chunki universal mezon barcha tarmoqlar uchun birdek samarali bo‘la olmaydi. Umuman olganda, xarajatlarni oqilona taqsimlash korxona ichki samaradorligini oshirish, resurslardan tejamkor foydalanish va raqobatbardoshlikni kuchaytirishning asosiy omillaridan biri bo‘lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Aliqulov, A. I. (2013). Boshqaruv hisobi (o‘quv qo‘llanma). Toshkent: Cho‘lpon nashriyoti.
2. Hasanov, B. A., G‘aniyev, Z. U., & Muxammedova, D. A. (2018). Boshqaruv hisobi (o‘quv qo‘llanma). Toshkent: Iqtisod-moliya nashriyoti.
3. Hasanov, B. A., & Xashimov, A. A. (2013). Boshqaruv hisobi (darslik). Toshkent: Cho‘lpon nomidagi NMIU.
4. Hasanov, B. A. (2021). Buxgalteriya hisobi (darslik). Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti.
5. Xasanov, B. A., & G‘aniyev, Z. U. (2018). Boshqaruv hisobi: nazariy va amaliy asoslar. Toshkent: Iqtisod-moliya nashriyoti.